

*Історія
Степової
України*

СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Запорізька міська рада
Історичний факультет
Запорізького національного університету
Запорізьке відділення Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського
Національної академії наук України
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького

Історія Степової України

Збірник наукових матеріалів
науково-практичної конференції

ТАНДЕМ
Запоріжжя,
2021

**До 100-ї річниці перейменування
міста Олександрівськ на Запоріжжя
та
до 50-ї річниці утворення історичного факультету ЗНУ**

Редакційна колегія:

Мільчев В.І., д.і.н., професор;
Білівиненко С.М., к.і.н., голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького;
Кравчук П.П., головний спеціаліст з історико-культурного надбання департаменту культури і туризму Запорізької міської ради.

ISBN 978-966-488-240-5

190 Історія Степової України: стратегії дослідження та репрезентації. Збірник матеріалів науково-практичної конференції. — Запоріжжя: АА Тандем, 2021. 545 с. Іл.

У збірнику вміщено матеріали щорічної науково-практичної конференції «Історія Степової України», які узагальнюють здобутки знаних та молодих дослідників в оглядні минулого Українського півдня. Востаннє матеріали конференції публікувалися єдиним корпусом ще за життя її засновника професора Анатолія Бойка (2003 р.). Повернення до такої практики публікації підсумків різнопланових наукових студій пов'язане з соціально-культурним поворотом в історіографії, коли дихотомічне протиставлення «імперське-тубільне» вже меншою мірою визначає етнокультурне напруження і значно більшою — структурно-типологічне.

УДК (06)94(477.64)

ISBN 978-966-488-240-5

© Автори, 2021
© ПП «АА Тандем», 2021

ЗМІСТ

<i>Слово до читача</i>	6
РОЗДІЛ 1. СТЕПОВА УКРАЇНА: ТРАДИЦІЙНИЙ УСТРІЙ ТА НОВІТНІ ВИКЛИКИ	13
<i>Вирський Д.</i> Запорізькі епізоди в описах козацтва річпосполитськими авторами XVI – першої половини XVII ст.	13
<i>Кравчук П.</i> Природжені консерватори: рустикальний антимодернізм Українського півдня в XIX – на початку XX ст.	29
<i>Грозна Ю., Рерго Н.</i> Джерела до історії народів Степової України в Державному архіві Одеської області: 1. Поляки	49
<i>Головко Ю.</i> Зловживання в місцевих установах півдня України та боротьба з ними як фактор розвитку чорноморської торгівлі в останній чверті XVIII – на початку XIX ст.	63
<i>Грибовський В.</i> Елементи структурної схожості устрою Запорозької січі, забродчицьких ватаг морського узбережжя й рибальських кошів на низу Дніпра: спроба типології та ретроспективного аналізу	85
<i>Савченко І.</i> Вирішення «жіночого питання» та «зміни» гендерних ролей жінок в спогадах більшовичок Запоріжжя в період Української революції 1917-1921 рр.	137
<i>Губіна А.</i> Висвітлення проблеми дати заснування м. Запоріжжя у періодиці XX-XXI ст.	151
<i>Рева І., Репан О.</i> Козацька тематика в символіці наруканих знаків бійців ЗСУ та піснях про російсько-українську війну 2014 – 2021 рр.	173
<i>Покляцький С.</i> Великі міста півдня України в контексті демографічної складової якості життя населення	209

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНА ТА ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК РУШІЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ 215

Мільчев В., Кременчуцький І., Епістолярії мешканців південно-східних областей України: об'єкт дослідження та джерело інформації (1940-і –поч. 1990-х рр.) 215

Ганчев О., Пригарін О. Сезонність процесів народжуваності та шлюбності серед болгарського населення Бессарабії протягом XIX – на початку XX ст. 236

Подкупко Т. Козацькі міфи та міфи про козаків Одещини 275

Харлан О. Соборний Покровський храм Олександрівська: до питання локалізації місцезнаходження та архітектурно-містобудівних особливостей 293

Харлан О. Метрика Олександрівської соборної Покровської церкви священика Іоанна Чорного 1887 р. 305

Алексєєв О. Тексти селянських мемуарів Степової України XX ст. у світлі міждисциплінарного вивчення гуманітаристики 333

Тубольцев О. Про п'ять запорізьких фортець діда Дмитра Бута 356

Щур Ю. Український націоналістичний рух на Запоріжжі: спроба періодизації 370

РОЗДІЛ 3. СЮЖЕТНА СТРОКАТИСТЬ ІСТОРІЇ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ... 380

Аванєсян Д. Автори та проблематика історико-краєзнавчих публікацій неофіційної частини «Екатеринославских губернских ведомостей» 380

Філас В., Спіцин Ю. Види Хортиці 1845 р.: «провінційний» погляд олександрівського художника В. А. Хижняка 421

Чергик Н. Музеографічні видання кінця XIX – початку XX ст. як історичне джерело: перші досвіди наукової критики 429

Карпенко В. Боротьба Бердянського повітового земства з епідеміями та інфекційними захворюваннями у другій половині XIX – на початку XX ст. 450

Катрич М. Джерела до просопографії радянських хірургів Запоріжжя та Одеси другої половини XX ст. 463

Подлужний А. Соціальне походження як фактор впливу на кар'єру директорів комбінату «Запоріжсталь» (1930 – 1980-і рр.) 479

Петрова К. Роль жінок у боротьбі з пияцтвом на сторінках газет Південної України другої половини XIX – початку XX ст. 496

Стойчев В. Історія купецької династії Захаріних: від підприємців та градоначальників до науковців та інженерів 511

Кінащук О. Українська діаспорна історіографія 1940-80-х рр. про запорозько-російські взаємини в 1654 – 1775 рр. 537

Чергій Наталія

МУЗЕОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО: ПЕРШІ ДОСВІДИ НАУКОВОЇ КРИТИКИ

Анотація: У статті представлено аналіз відгуків на українські музеографічні видання кінця ХІХ — початку ХХ століття. Увага сфокусована на виявленні авторами рецензій, заміток і статей джерельного потенціалу музеографії та формуванні вимог до музеографічного продукту як посередника між читачем та предметами музейних колекцій.

Ключові слова: музеографія, музейне видання, рецензія, історичне джерело.

Abstract: The article presents an analysis of reviews to Ukrainian museographic publications of the late 19 th - early 20 th centuries. The main attention is paid to the identification of source potential of museography by the authors of reviews, notes and articles. The formation of requirements for museographic books as intermediaries between readers and objects of museum collections is noted.

Keywords: museography, museum edition, review, historical source.

З другої половини ХІХ століття на українських теренах книжковий асортимент поповнився новим сегментом літератури —

виданнями про музеї та музейні колекції. Джерельний потенціал цих видань не викликає сумнівів у сучасних науковців, які активно вводять до своїх досліджень музейні каталоги, вказівники, альбоми, звіти. Між тим, погляд на музейні видання як на історичне джерело формувався далеко не одразу. У цій статті приділено увагу першим критичним поглядам на український музеографічний доробок кінця XIX — початку XX століття. Актуальність такого дослідження полягає в тому, що воно дозволить виявити початки становлення української музеографії як історичного джерела. Об'єктом дослідження обрано статті, замітки, рецензії про українські музейні видання кінця XIX — початку XX століття, опубліковані в часописах «Київська Старовина», «Історичний Вісник», «Записки наукового товариства Шевченка». Предмет дослідження сфокусований на формулюванні авторами інформативного багажу та джерельного потенціалу музеографії, висловлювані вимоги до музеографічного продукту.

Передусім відзначимо, що усі «рецензенти» проаналізували структуру та зміст творів, відзначили якість оформлення видання, оцінили роботу музеографа та власника колекції. Інформативний потенціал видань висвітлений у більшій або меншій мірі щодо кожного із сегментів аналізу.

У 1883 році в Києві вийшла у світ робота, яка одразу привернула до себе увагу критиків, — «Історичні діячі південно-західної Росії в біографіях і портретах». У титулі видання указано, що публікація побудована на підставі колекції В. В. Тарновського. Її основу складають історико-біографічні довідки про гетьманів Хмельницьких, Виговського, Тетерю, Многогрішного, Ханенка, Брюховецького, Дорошенка та церковного діяча Саву Туптала. Тексти написані професором київського університету св. Володимира В. Б. Антоновичем та секретарем Київської археографічної

комісії О. І. Левицьким. Ілюстративним додатком до текстів виступає добірка портретів, виконана фототипією видавця, професора анатомії університету св. Володимира В. О. Беца (Антонович, В., Беца, В 1885).

Видання не можна віднести до музеографії в чистому вигляді: хоча воно заявлене як презентація колекції портретів, власне ця складова твору відсутня. Між тим, реакція рецензентів на «Історичних діячів» робить роботу цікавою з точки зору становлення музеографічного жанру на українських теренах.

Невдовзі в «Київській старовині» була надрукована рецензія, у якій, за винятком кількох компліментів у бік В. Б. Антоновича, В. О. Беца й В. В. Тарновського, піддано критиці і «науково-літературну» (текст), і «технічну» (ілюстрації) частини випуску. Стосовно текстів автор відзначив, що біографії складені лаконічно й повно, із достатнім знанням предмету й у загальнодоступній формі; хоча належать вони не одному перу, відчувається, що по них пройшла одна досвідчена й уміла рука. Проте непокоїли автора кілька обставин. По-перше, невідповідність суті видання задекларованій назві — далеко не усі приложені зображення зняті з портретів колекції В. В. Тарновського; тож, сукупно ілюстративна частина являє собою попури портретів з різних видань та колекцій. По-друге, підбір ілюстративних матеріалів — не завжди автентичних, а подекуди й таких, які можна прогулюючись Хрещатиком. По-третє, відсутність зв'язку між науково-літературною та технічною частинами — інформація про портрети представлена скупо, позатекстом; ілюстрації просто супроводжують біографічні викладки; вони абсолютно не представлені як предмети колекції. Автор рецензії явно очікував більшого саме від образотворчої частини видання. Якщо історико-біогра-

фічні довідки наділи функцією «роз'яснювальних текстів», то ілюстраціям відвів посередницьку роль між читачем та історичним джерелом — портретним живописом у цьому випадку. Твори мистецтва, за визначенням автора, можуть бути носієм «історико-археологічних принад», якщо колекція зібрана грамотно, факхово, із застосуванням науково-критичних прийомів, а не так, як це зробив В. В. Тарновський — під впливом «пристрасті, що обуяла людину з грошима». Для автора рецензії портрет рівноцінний археологічному джерелу. З антропологічної точки зору, він здатний передати точний образ людини, а при умові порівняння серії зображень одного персонажа — допомагає встановити типаж, визначити достовірні риси обличчя. Крім того, як витвір свого часу й місця, портрет дає інформацію про особливості костюму та інших зображених предметів. Автор рецензії відверто здивувався, чому видавці не подумали до такої інтерпретації джерел. Якість фототипії рецензента порадувала. Однак у цілому роботу він охарактеризував як нерозроблену в науковому відношенні саме через відсутність зв'язку тексту «із джерелами для головної технічної частини». Наприкінці автор рецензії торкнувся ціни видання (6 рублів, а з пересилкою 6 рублів 70 копійок), яка, враховуючи низьку якість змісту, здалася йому непромірно високою [Аноним] 1883: 878–882).

Не те що негативна, а саркастично-негативна рецензія на «Історичних діячів» опублікована в «Історичному віснику». Дісталось й видавцю — В. О. Беца неодноразово названо «наївним анатомом»; і «невігласам-любителям» — В. В. Тарновському та іншим колекціонерам, чії збірки портретів розміщені у виданні. Робота охарактеризована як «дрянь», «поверхова» й «дивна»; ілюстративний матеріал — як «препоганенький», «дешевенький», «безглуздий», «спотворний»; ціна — як «невігластво» та «спекуля-

ція». Зрозуміло, що за таких епітетів і мова не йшла про джерельну роль видання. Хіба що відзначена робота В. Б. Антоновича: написані ним біографії названі «настільки ж гарними, наскільки поганими є додані до них портрети» (С.Ш. 1883: 693–694).

Треба сказати, що негативна оцінка непродуманої концепції та неадекватної ціни не завдали В. О. Бецу через два роки перевидати «Історичних діячів», причому в двох версіях: дешевій — за 2 рублі або 2 рублі 25 копійок з відправленням поштою та розкішній — за 6 рублів або 6 рублів та 50 копійок (Антонович, В., Беца, В 1885: 118). В. Б. Антонович та В. В. Тарновський також не полишили музеографічної роботи й невдовзі ініціювали або ж були долучені до серії музейних видань, які розглянемо далі.

Покінчивши з попередньою невдалою спробою видати масштабу історико-біографічну роботу, базовану на музейній колекції (видавці планували продовжити серію) В. В. Тарновський ініціював видання іншого типу — «Каталог предметів малоросійської старовини та рідкостей. Шевченко». Невеличка брошура з переліком предметів тематичної збірки колекціонера вийшла у світ у Києві в 1893 році (Каталог 1893).

Робота отримала схвальний відгук «Київської старовини». Автор рецензії подав доволі детальний опис каталогу, представив кожний його розділ. Відкрив читачам не тільки зміст видання, а й багатство «шевченкани» В. В. Тарновського. Відзначив також стильне оформлення брошури. Рецензент дозволив собі кілька зауважень стосовно предметів, які є в колекції В. В. Тарновського, однак упорядник їх не вказав. Особливої уваги заслужили живописні роботи Т. Шевченка. Попутно він назвав ще кілька відомих йому робіт Т. Шевченка та власників цих шедеврів і висловив побажання, щоб усі колекціонери, подібно В. В. Тарновському, опублікували свої шевченкові зібрання. Доволі ясно автор визначив

джерельну роль таких каталогів — вони можуть стати базою наукових досліджень для утворення повного знання про творчий доробок Т. Шевченка-художника (Н.Ш.-в 1893: 531–536).

Наступне музейне видання цього ж власника — «Каталог українських старожитностей В. Тарновського» побачив світ у Києві в 1898 році. Робота складається з трьох відділів, які охоплюють період від найдавніших часів до XIX століття. Книга оснащена 16 таблицями з фототипіями предметів (Каталог 1898).

На цей каталог маємо рецензію М. С. Грушевського, опубліковану в «Записках товариства імені Шевченка» (далі — ЗНТШ) аж у 1901 році, коли видання потрапило до Львова «оказією». Робота оцінена М. С. Грушевським позитивно. Спочатку автор коротко ознайомив читачів «Записок» із персоною В. В. Тарновського, якого назвав щирим українським патріотом, закоханим на збиранні української старовини; його колекцію охарактеризував як цікаву для широкої публіки та важливу з культурно-історичного боку, хоч і зібрану інтуїтивно. Далі М. С. Грушевський перейшов власне до аналізу каталогу, який він умовно розділив на дві секції: публікація колекції знахідок з Княжої гори та предмети доби козацтва. Перша частина оцінена рецензентом як така, що складена «вповні науково, але занадто коротко», автор волів би бачити більше ілюстрацій, якість яких його в цілому задовольнила. Другий відділ каталогу, значно об'ємніше в плані ілюстрування, викликав більше зауважень через занадто дрібні зображення, короткі описи та слабку атрибуцію предметів: «предмети докладніше не описані, ані не вказано, звідки вони походять; не відрізнено речі сумнівні від певних». З точки зору джерельної цінності, матеріал, поданий у першій частині каталогу, за висловом М. С. Грушевського, може дати «дуже інтересні виводи для історії староруської культури». Джерельна роль другої частини не

виділена, очевидно через наявність у ній «сумнівних» предметів, хоча й у такому вигляді вона, зі слів М. С. Грушевського, «має дуже значний інтерес». Відзначена також меморіальна роль видання як «цінної і гарної пам'ятки по покійним аматорів української старовини» (Грушевський 1901: 1–2).

На фактичні помилки каталогу старожитностей колекції В. В. Тарновського звернув увагу Д. І. Яворницький у статті «Археологічна довідка». Робота розміщена в «Історичному віснику» невдовзі після виходу каталогу. Мова йде про надмогильний хрест, який у каталозі указаний як хрест отамана Гордієнка з Чортомлицької січі, а насправді він є хрестом отамана Стефана й був виявлений на місці колишньої Покровської січі, а хрест Гордієнка, якого немає в каталозі, «як стояв, так і тепер нерушимо стоїть на місці бувшої Кам'янської січі». Д. І. Яворницький зауважив, що подібного роду музеографічні помилки можуть дорого коштувати, оскільки перекочують у роботи колег (Зварницький, Д.І. 1899: 1303).

Не менш потужною є музеографія інших приватних колекціонерів. Наприклад, збірка старожитностей О. М. Поля, описана К. М. Мельник і видна в Києві в 1893 році під назвою «Каталог колекції старовини О. М. Поля в Катеринославі». Робота містить описи археологічної та етнографічної частини збірки, колекції зброї, монет і медалей, предметів козацького періоду. Частина описаного матеріалу проілюстрована фототипіями в 14 таблицях (Мельник, К. 1893).

Робота була прийнята з оваціями й отримала одностайні позитивні відгуки. «Київська старовина» охарактеризувала каталог як «цілком науковий опис, складений з повним знанням справи, з усіма науковими прийомами»; автор рецензії назвав декілька фактичних і технічних помилок, однак порекомендував іншим приватним колекціонерам взятися за складання такого роду

каталогів (Н.Б. 1893: 349–351). «Історичний вісник» оцінив видання як таке, у якому все «цілком науково описано, розташоване в системі, безсумнівно має велике значення» (В.Б. 1893: 930). Автор статті дещо агустив фарби, висловлюючи прикрийсть щодо проставлених біля предметів цін. Каталог дійсно складався з приводу продажу зібрання. Однак оцінена тільки колекція монет і медалей, описана, до речі, В. Б. Антоновичем. М. С. Грушевський у «Записках наукового товариства Шевченка» також відзначив, що каталог «уложений науково, систематично, і через се має не саме практичне, але й наукове значення» (Грушевський, М. 1894: 171–172). Інформативний багаж видання рецензенти показали тим, що розкрили структуру та зміст каталогу. Цікаву джерельну роль, пов'язану із фактом продажу колекції О. М. Поля, відзначила «Київська старовина»: «наявний каталог, завдяки своїм науковим якостям, дасть можливість користуватися ними [колекціями — Ч.Н.] не тільки тепер, коли вони ще цілі, але й у майбутні часи» (Н.Б. 1893: 351).

Серію багато ілюстрованих музеографічних творів видавали Богдан і Варвара Ханенки: два випуски «Старожитності Російські» — публікація колекції хрестів та образків (Древности Русские 1899; Древности Русские 1900) і шість випусків «Старожитності Придніпров'я» — публікація матеріалів археологічних досліджень, згрупованих за хронологічно-тематичним принципом (Древности Приднепровья 1899; Древности Приднепровья. Выпуск II 1899; Древности Приднепровья 1900; Древности Приднепровья 1901; Древности Приднепровья 1902; Древности Приднепровья 1907).

«Історичний вісник» оцінив видання як «розкішні». І це безумовно так, з огляду на формат in quarto та дизайн оформлення. Щодо наукової цінності, рецензент також не скупився на похвалу.

Сподобався стиль викладу матеріалу — хоча й перелік предметів, однак не сухий; умілий, токовий і зрозумілий виклад історичних фактів, побудований на результатах археологічних досліджень. У цьому випадку рецензента не дратувало те, що під титулом «колекція Ханенко» видавці розмістили зображення предметів інших збірок. Навіть навпаки, такий підхід названий «широким поглядом на речі», «набутком науки більш широкого змісту», «об'єднуючим», «більш цінним», відповідно на «назрілу потребу знайти публіку з результатами діяльності гуртка київських археологів». Викладена в альбомах інформація охарактеризована як така, що містить немало нових та цікавих поглядів на історію Придніпров'я, має важливе значення для науки в цілому й для археології зокрема, оскільки підкріплена достовірними (археологічними) фактами (А.С. 1900: 1127–1128).

Більш критичний аналіз «Старожитностей Придніпров'я» поданий Михайлом Грушевським на сторінках ЗНТШ. Він відзначив допущені хиби щодо датування деяких предметів, пожалівся на відсутність результатів хімічного аналізу металевих виробів та недостатньо докладну інформацію про походження й обставини виявлення деяких артефактів. Незручним для Михайла Сергійовича виявився спосіб групування предметів за матеріалом, типами та родами, а не за місцем виявлення (розкопами). У зв'язку із цим, й ілюстративна частина також здалася незручною, оскільки предмети з одного розкопу подані не разом, а розпорознені по різних таблицях. Крім того, М. С. Грушевський порадив видавцям супроводжувати археологічні здобутки кресленнями, а не фототипіями — для більшої чіткості й деталізації. У цілому, з урахуванням висловлених побажань, автор рецензії оцінив видання як такі, що мають високу наукову вартість для вітчизняної історії культури та мистецтва (Грушевський, М. 1901: 2–4).

Продовжуючи огляд музеографічного доробку приватних колекціонерів, не можемо не звернути увагу на видання музею К. М. Скаржинської. Уваги колег удостоївся складений Сергієм Кулжинським «Опис колекції народних писанок», виданий у Москві в 1899 році. Альбом являє собою комплексну працю, у якій викладена бібліографія писанкарства, подано історичний екскурс розвитку цього виду мистецтва, запропонована класифікація писанок, складено каталог колекції К. М. Скаржинської; дослідження проілюстровано кресленнями та кольоровими малюнками більш ніж 2000 писанок (Кулжинський, С. 1899).

Фахову рецензію на роботу С. Кулжинського подав Мирон Кордуба в ЗНТШ. Рецензент пройшовся по всіх розділах монографії і, перед усім, здивувався тому, що деякі із названих у бібліографії творів музеограф використав «з другої руки». Зауваження викликала глава з історії писанкарства: у частині міфологічних поглядів на яйце М. Кордуба охарактеризував роздуми С. Кулжинського як «дилетантські», «проблематичної вартості», «фантазійні». Занадто поверховими рецензент вважав висновки щодо територіальних особливостей писанкарства, а саме те, що на підставі відомостей з двох-трьох селищ С. Кулжинський зробив висновки на цілу губернію або край. Найбільше негативу викликала запропонована С. Кулжинським класифікація писанок. Музеограф розподілив писанки на відділи, підвідділи, групи, підгрупи, ряди, типи, варіанти, останні, у свою чергу, позначив ще й числами й буквами, так що класифікація вийшла надто дрібна — «курйозна», за висловом М. Кордуби. Рецензент не погодився і з принципом поділу писанок за лініями орнаменту, а не за стилістикою (геометричний, рослинний, звіриний). У цілому труд оцінений позитивно, як масштабний, перевищуючий «все, що досі в сій справі друковано». З джерельної точки зору видання позначено

як «неоціненний дороговказ для всіх, що хотіли б зайнятися студіями про писанки», «справді багатий матеріал для майбутнього систематика і порівняльних студій про народний орнамент» (Кордуба, М. 1904: 46–50).

Завершуючи огляд музеографії приватних колекцій, звернемо увагу на видання «Збірник знімків з предметів старожитностей, що знаходяться в м. Києві, в приватних руках», яке побачило світ кількома серіями в Києві протягом 1890–1893 років. Робота прорецензована в «Київській старовині» декілька разів, по мірі виходу випусків.

Перший випуск містить описи й фототипні хрестиків та образків зі збірки М. О. Леопардова та декілька предметів цієї ж тематики з колекції К. В. Болсуновського. Тексти з описами складені М. Леопардовим і доповнені заміткою М. Чернева про місцевості, звідки походять предмети. Робота була сприйнята рецензентом із піднесеним настроєм та сподіваннями на подальший розвиток інтересу до «дрібних предметів старовини», які до того часу (1890 рік) мало звертали на себе увагу, а ті, що удостоїлися «летучих заміток» — розпоршені по різних виданнях. Враховуючи, що видання титуловане як ілюстративне, автор рецензії детально розписав кожну таблицю, відзначив якість репродукцій — вона йому сподобалась, за винятком предметів із високим рельєфом, який погано зчитується. Не звертаючи увагу на позитивний настрій, рецензент дозволив собі делікатно не погодитися із М. Леопардовим щодо деяких датувань, приведених аналогій та інтерпретацій зображень на предметах з Дрогичинська. У підсумку автор зазначив, що «точні знімки з старожитностей» мають неабияке значення для археології (Н.Б. 1890: 544–546).

Другий випуск «Збірника знімків» (1891) більш різноманітний. Окрім хрестиків та образків колекції М. Леопардова тут опу-

бліковано аналогічну збірку М. Біляшівського, також розміщено таблицю з монетами та скринька (ларець), яка нібито належала Олексію Михайловичу Романову. Рецензент описав кожну з таблиць, фокусуючись на рідкісних або цікавих варіантах. І знову відзначив «перебільшену стародавність» та сумнівну атрибуцію деяких предметів. Не сподобалась рецензенту «недбалість» статті М. Леопардова «Про подібність зображень на деяких херсонських монетах із зображеннями на Дрогичинських свинцевих знаках (пломби)». Без коментарів рецензент залишив статтю «Про значення для Росії константинопольського патріарха Фотія», розміщену тут не до теми, а до події (1000-ліття з дня смерті патріарха). На завершення автор зазначив, що й другий випуск «вніс свою лепту в справу розробки російської археології» (Н.Б. 1891a: 538–540).

Третій і четвертий випуски (1891) окрім колекції М. Леопардова містять предмети з колекції В. Антоновича, а також складені М. Леопардовим «Пояснення» до зображень, його ж статтю «Про слов'ян, як засновників міста Дрогичина на річці Буг», статтю М. Петрова «Про походження та значення так званих зміювиків», статтю М. Чернева «Про ніжинські срібники з ім'ям «Петро»». Якщо останні роботи рецензент оцінив цілком позитивно, то роботу М. Леопардова розкритикував не поскупившись на іронію, сарказм, наукові аргументи. Варто зазначити, що ця рецензія — реакція на «шквал обурення» видавця з приводу перших двох рецензій. Автор рецензії постарався гідно відповісти на звинувачення в голосливості попередніх зауважень і представив найретельніше порівняння ілюстрацій та текстів усіх чотирьох (!) випусків. Перш за все рецензент розкритикував підхід до викладу матеріалу на підставі утаємничених даних, які видавці (мався на увазі лише М. Леопардов) не показують, однак натякають, що

володіють ексклюзивною інформацією. Ненауковим і несерйозним рецензент назвав настрій М. Леопардова вважати непохитною істиною ті його «здогадки», які поки що ніким не спростовані чи неопротестовані. Щоб на цей раз не бути голосливим, рецензент приділив увагу кожному розділу й кожній таблиці, на чисельних і конкретних прикладах, звинувачуючи М. Леопардова у дублюванні зображень з попередніх випусків, у легковажній зміні датувань однотипних предметів, у неправильній інтерпретації зображень, технологій виготовлення й орнаментування артефактів. Дісталось і таблицям, що відносяться до текстів М. Леопардова. Саме в них рецензент нічого не зміг розібрати, тільки вони вийшли нечіткими й неясними. Висновок акумулював настрій рецензента: «Збірник» привніс свою частку користі в ціль розробки російської археології; шкода тільки, що серед наукового матеріалу, в ньому подаються статті абсолютно гумористичного змісту, як наприклад, остання стаття п. Леопардова» (Н.Б. 1891b: 496–502).

Варто відзначити, що критика не зупинила пана М. Леопардова й невдовзі він продовжив проект другою серією. Так, у 1891 році вийшов перший її випуск, а у 1893 — другий. Позиція рецензента не змінилася. Перший випуск отримав позитивну оцінку в першій частині роботи, яка була виконана професором М. Петровим і стосувалась колекції хрестиків та образків Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. А друга частина випуску, складена М. Леопардовим, із описом предметів бронзової доби та юдаїки, а також його статті «Про печатку царя Первозванним наддніпровських висот» — традиційно була віднесена рецензентом до робіт такого сорту, без яких видання «безумовно би виграло в якості» (Н.Б. 1894: 583–584).

Другий випуск другої серії складений одноосібно М. Леопардовим і містить статтю «Про значення археології», у якій він намагався полемізувати із «філософами із галузі умогляду» (цитовано рецензентом за М. Леопардовим), щоб «спустити їх на землю» і показати реальну археологію та археологічну практику. На думку рецензента, це М. Леопардову абсолютно не вдалося, а лише виявило його «плід пустопорожньої фантазії». Автор рецензії знову звернув увагу на неправильні атрибуції та датування, на дублікацію зображень та показ «непотрібного мотлоху» — предметів недавнього походження, які, на думку рецензента, не мають історичної вартості. Ніби втомившись від баталій або усвідомивши марність умовлянь, у висновку рецензент побажав бачити власне «збірник знімків» і саме тільки знімків музейних предметів, важливість публікації яких для автора рецензії, — безсумнівно корисна справа (Н.Б. 1894: 584–585).

Відзначимо також декілька заміток, що стосуються видань музеїв, які діяли при наукових установах. Порівняно з розлогими й детальними рецензіями на видання приватних колекцій, з приводу такої музеографії маємо лише невеличкі замітки, автори яких окреслили для читачів зміст видань.

Наприклад, невеличка замітка М. С. Грушевського, написана для ЗНТШ про перший випуск масштабної роботи В. Б. Антоновича «Описи монет і медалей, що зберігаються у нумізматичному музеї університету св. Володимира», у якій читачів коротко проінформовано, яка частина колекції представлена в цьому випуску (античні монети Босфору, Ольвії та Оболонський скарб) і додано, що «за якість роботи говорить вже саме ім'я автора» (Грушевський, М. 1898: 4).

Зміст двох випусків «Теракоти. Музей Одеського імператорського товариства історії та старожитностей» (1897, 1898) та

аналогічної роботи директора музею Е. Р. Штерна «Феодосія та її кераміка» (1906) — виклав Олександр Грушевський у ЗНТШ (Грушевський, О. 1907: 204–205).

Учень М. С. Грушевського, керівник бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові Іван Кривецький на сторінках ЗНТШ представив «Опис предметів старовини Музею Подільського Церковно-Археологічного Товариства» (1909). Щоправда, у замітці більше уваги приділено історії утворення музею та його збірці, а не «Опису» (Кривецький, І. 1911: 203–204).

Перший випуск «Альбому старожитностей церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» відзначений у замітці Д. Бочкова в «Історичному віснику». Указано, що альбом містить опис «найбільш важливої в церковно-археологічному відношенні» колекції візантійських ікон, які належали преосвященному Порфирию Успенському. Автор замітки назвав альбом «настільним і необхідним для усіх, хто займається церковною археологією» (Бочков, Д. 1913: 1072–1073).

Проаналізовані публікації показали, що, відповідно до духу позитивізму, наприкінці XIX — початку XX століття історичним джерелом вважали предмети колекцій. Причому властивостями «археологічного» джерела наділялись не тільки предмети з розкопів, а й портретний живопис. Виходячи із такої позиції, формулювались принципи комплектування колекцій.

У свою чергу, музеографічним виданням відводилась роль транслятора, посередника, путівника до справжнього джерела. У зв'язку з цим, опублікування джерел мало відповідати строгим критеріям щодо відбору предметів колекцій та способів їх репродукції. Можна виділити такі головні вимоги до музеографії, названі авторами рецензій: презентація тільки автентичних творів, відсіювання неатрибутованих або сумнівних предметів; суворе

дотримання наукових принципів датування; проведення необхідних експертиз щодо матеріалу та технології виготовлення артефактів; відкритість щодо джерел інформації про артефакт або твір, який публікується; колекційний показ предметів археологічного походження, запобігання розпорощенню предметів із одного розкопу та навіть однієї збірки; колекційний (повний) показ авторських колекцій живопису; детальний опис місця та обставин виявлення або придбання джерела; якісна фоторепродукція предметів, при необхідності — їх графічна зарисовка. Таким чином, бачимо рефлексію на хід музеографічного процесу — формування обов'язкових параметрів для укладання музейного каталогу, опису, альбому (назва, датування, розміри, матеріал, техніка й технологія виготовлення, місце та обставини виявлення, чітке зображення).

Зважаючи на деякі вади, рецензенти, автори статей і заміток одночасно відзначили важливу роль музеографії для вивчення історії культури, мистецтва, народних традицій, поповнення археологічного знання. Вельми нестандартні погляди на музеографію, як на меморіальне джерело, представлені в «Київській старовині» стосовно каталогу збірки О. М. Поля — музейна публікація ніби «консервує» стан колекції на час її друку; у рецензії М. Грушевського відносно каталогу збірки українських старожитностей В. В. Тарновського — музейний твір є біографічною пам'яткою колекційної діяльності збирача.

Можна відзначити «професіоналізацію» музеографії та відвойовування істориками в цій царині своїх позицій. Названий аспект простежується в елементах професійних ревнощів, проявлених рецензентами щодо авторів текстів та видавців: якщо музеографічні твори істориків (В. Антоновича, К. Мельник, М. Петрова, М. Біляшівського та інших) відзначені як цілком науко-

ві й до них не висловлено претензій по-суті (за незначними виключеннями), то роботи «істориків» (В. Беєв — анатом, С. Кулажинський — географ, В. Тарновський та М. Леопардов — колекціонери, меценати) отримали негативні оцінки або ж удостоїлися більш критичного погляду. Власне цей нюанс також говорить про становлення музеографії як важливого інформаційного ресурсу, у якому недопустимо публікувати сумнівний, помилковий, не підтверджений науковими висновками матеріал.

Джерела та література

Монографії.

- Антонович, В. Б. и Беєв, В. А., составители (1885) Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составили профессора Университета св. Владимира В. Б. Антонович и В. А. Беєв по коллекции Василия Васильевича Тарновского. Выпуск 1. Типография Императорского Университета св. Владимира: Киев.
- Древности Приднепровья. Каменный и бронзовый века. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 1. (1899) Типография и фотогравера С. В. Кульженко: Киев.
- Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 2. (1899) Фототипия и Типография С. В. Кульженко: Киев.
- Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Часть 2. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 3. (1900) Типография и Фотогравера С. В. Кульженко: Киев.
- Древности Приднепровья. Эпоха великого переселения народов. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 4. (1901) Фото-Типография С. В. Кульженко: Киев.

Древности Приднепровья. Эпоха славянская (VI–XIII в.). Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 5. (1902) Фото-Типография С. В. Кульженко: Киев.

Древности Приднепровья побережья Черного моря. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 6. (1907) Фото-Типография С. В. Кульженко: Киев.

Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. (1899) Фототипия и Типография С. В. Кульженко: Киев.

Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Выпуск 2. (1900) Фототипия и Типография С. В. Кульженко: Киев.

Каталог предметов малорусской старины и редкостей. Лекции В. В. Тарновского. Выпуск 1. Шевченко (1893) Типография К. Н. Милевского: Киев.

Каталог украинских древностей коллекции В. В. Тарновского, с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков (1898) Типография К. Н. Милевского: Киев.

Кулжинский, С. К., составитель (1899) Описание коллекции народных писанок. Выпуск 1. С альбомом из 33 хромофотографированных и 12 черных таблиц (всего 2219 рисунков). Лубенский Музей Е. Н. Скаржинской, Этнографический отдел. Поставщик Высочайшего Двора Т-во Скоропечатни А. А. Левенсона: Москва.

Мельник, К., составитель (1893) Каталог коллекции древностей А. Н. Поля, в Екатеринославе. Типография С. В. Кульженко: Киев.

Статті.

[анонимно] (1883) Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах. Выпуск 1-й. Составили профессор университета св. Владимира В. Б. Антонович и В. А. Бец по кол-

лекции В. В. Тарновского. Киев. Ц. 6 р., с перес. 6 р. 70 к., Киевская старина, 5: 878–882.

А. С. (1900) Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Киев. 1889–1900, Исторический вестник, 82: 1127–1128.

Бочков, Д. (1913) Профессор Н. Петров. Альбом достопримечательностей церковно-археологического музея при киевской духовной академии. Выпуск I. Коллекция синайских и афонских икон преосвященного Порфирия Успенского. Киев. 1912. Infolio. Стр. 17 и 21 таблица снимков. Цена 2 руб. 50 коп., Исторический вестник, 133: 1072–1073.

В. Б. (1893) Каталог коллекции А. Н. Поля в Екатеринославе. Составил К. Мельник. Киев. 1893, Исторический вестник, 54: 930.

Грушевський, М. (1898) В. Б. Антонович. Археологическая карта Киевской губернии, додаток до XV т. Древностей моск. Археол. Товариства, Москва, 1895, 4°, ст. 139 + 20 + мапа; По вопросу об уничтожении Ярославова вала. (видбитка з газети: Киевское слово), К., 1895, ст. 40, 16°; По вопросу об уничтожении Ярославова вала. (видбитка з Чтений киев. историч. товари. т. IX), К., 1896, ст. 19; Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св[ятого] Владимира. Вып. 1: Монеты древнего мира. (видбитка з киевск. Университетских Известий 1896 р.), К., 1896, ст. II + 286; Публичные лекции по геологии и истории Киева, читанные профессорами П. Я. Армашевским и Вл. Б. Антоновичем в историческом обществе Нестора летописца. К., 1897. 87 с. + рис., Записки товариства імені Шевченка, том 25/5: 1–6.

Грушевський, М. (1901) Каталог украинских древностей коллекции В. В. Тарновского, К., 1898, ст. 86+16 табл., 4°, Записки товариства імені Шевченка, том 40/2: 1–2.

Грушевський, М. (1894) Мельник К. Каталог коллекции древностей А. Н. Поля, в Екатеринославе. Вып. I. Киев, 1893. V + 218 +

14 таблиц, Записки товариства імені Шевченка, 4: 171 — 172.

Грушевський, М. (1901) Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Collection В. Khanenko. Древности Приднепровья — Antiquites de la region du Dniepr, вип. I–III, К., 1899–900, 4, Записки товариства імені Шевченка, том 42/4: 2 — 4.

Грушевський, О. (1907) Музей Импер. Одесского Общества Историк и Древностей, вип. I–II. Терракоты. По поручению Общества издано А. А. Деревиком, А. А. Павловским и Э. Р. ф. Штерном. Одеса, 1897–1898, мал. 4°, с. 46+XVII табл. і с. 48+XVIII т. Вип. III. Феодосія и её керамика. По поручению общества издано Э. Р. фонь Штерном, хранителем Музея, 1906, стор. 91+X табл., Записки товариства імені Шевченка, том 77/3: 204 — 205.

Кордуба, М. (1904) Лубенский Музей Е. Н. Скаржинской. Этнографический отдел. Описание коллекции народных писанок. Составил С. К. Кулжинский. Выпуск первый. Москва, 1899, ст. 176 і 45 табл., Записки товариства імені Шевченка, том 57/1: 46 — 50.

Кривецкий, I. (1911) Музей Подольского Церковного Историко-Археологического Общества. 2. Опись предметов старины. Составил прот[оиерей] Е. Сецинский. Каменец-Подольский, 1909. 105 с., Записки товариства імені Шевченка, том 104/4: 203 — 204.

Н. Б. (1893) Каталог коллекции древностей А. Н. Поля, в Екатеринославе, вып. I, составила К. Мельник, Киев, 1893 г., V + 217 стр., портрет і XIV табл. Снимков, Киевская старина, том 43: 349 — 351.

Н. Б. (1890) Н. Леопардов и Н. Чернев. Сборник снимков с предметов древности, находящихся в г. Киеве, в частных руках. Вып. I. К., 1890 г. 12 стр. + 7 табл. снимков, Киевская старина, том 31: 544–546.

Н. Б. (1891а) Н. Леопардов и Н. Чернев. Сборник снимков с предметов древности, находящихся в г. Киеве, в частных руках. Вып. II. Киев, 1891. VIII табл. + 17 стр. текста, Киевская старина, том 32: 538 — 540.

Н. Б. (1891b) Н. Леопардов и Н. Чернев. Сборник снимков с предметов древности, находящихся в г. Киеве, в частных руках. Вып. III и IV (в одном томе). R. 1891 г. XII табл. + III и 29 стр. текста, Киевская старина, том 35: 496 — 502.

Н. Б. (1894) Сборник снимков с предметов древности, находящихся в г. Киеве, в частных руках, серия вторая, вып. I. К. 1891 г., Н. Леопардова и Н. Чернева, 4, 49 стр. + VI табл. снимков и карта. Сборник снимков с предметов древности, находящихся в г. Киеве, в частных руках, серия вторая, вып. I, К. 1891 г., Н. Леопардова и Н. Чернева, вып. II, К. 1893 г., Н. Леопардова, 4, 33 стр. + 10 табл. снимков, Киевская старина, том 44: 583 — 585.

Н. Ш-вь. (1893) Каталог предметов малорусской старины и редкостей коллекции В. В. Тарновского. Выпуск 1. Шевченко. Киев. 1893. 80, 34 с., Киевская старина, том 41: 531 — 536.

С. Ш. (1883) Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах. Выпуск I. Составили профессора университета св. Владимира В. Антонович и В. Бец, по коллекции В. В. Тарновского. Киев 1883, Исторический вестник, 12: 693 — 694.

Эварницкий, Д. И. (1899) Археологическая справка, Исторический вестник, 78: 1302–1304.

Наукове видання

Історія Степової України: стратегії дослідження та репрезентації

*Збірник матеріалів
науково-практичної конференції*

Видається в авторській редакції

Відповідальний за випуск

П.П. Кравчук

Технічні редактори

П.П. Кравчук

С.М. Білівненко

А.В. Крохмаль

М.М. Мордовської

Верстка

А.В. Крохмаль

Обкладинка

М.М. Мордовської

Підписано до друку 11.10.2021 р. Формат 70×100/16

Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Cambria

Ум. друк. арк. 45,02. Наклад 100 прим.

Видавництво «АА Тандем»

Адреса: 69006, м. Запоріжжя,

вул. В. Лобановського б. 27, кв. 69

тел.: 050 590 96 21 e-mail: vis6064@ukr.net

Свідоцтво про внесення до держреєстру видавців: Серія ДК № 2899

Надруковано «АА Тандем»

Замовлення № 53

Видання приурочене
100-й річниці перейменування
міста Олександрівськ на Запоріжжя,
та 50-й річниці утворення історичного факультету
Запорізького національного університету

У збірнику вміщено матеріали щорічної науково-практичної конференції «Історія Степової України», які узагальнюють здобутки знаних та молодих дослідників в осягненні минулого Українського півдня. Востаннє матеріали конференції публікувалися єдиним корпусом ще за життя її засновника професора Анатолія Бойка (2003 р.). Повернення до такої практики публікації підсумків різнопланових наукових студій пов'язане з соціально-культурним поворотом в історіографії, коли дихотомічне протиставлення «імперське-тубільне» вже меншою мірою визначає етнокультурне напруження і значно більшою — структурно-типологічне.